

Володимир БУЛЬБА, Олексій СТЕПАНКО

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ КРАЇН ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Постановка проблеми. На формування гуманітарної політики будь-якої країни впливають такі світові процеси, як глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку та інші властиві сучасній цивілізації риси, що зумовлюють розвиток людини як ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу. Тому головним завданням країн, світових організацій та громадської спільноти на сучасному етапі розвитку є забезпечення того, щоб глобалізація стала позитивним фактором для всіх народів світу. Це пов'язано із тим, що хоча глобалізація відкриває широкі можливості, її благами сьогодні користуються дуже нерівномірно та нерівномірно розподіляються її виdatки. Слід зазначити, що кожна країна несе відповідальність перед власними суспільствами, а також колективну відповідальність загальнопланетарного масштабу за утвердження принципів людської гідності, справедливості та рівності на глобальному рівні. Зважаючи на це у 2000 році на Самміті Тисячоліття Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) світові лідери країн визначили ключові цілі та завдання розвитку до 2015 року в Декларації Тисячоліття, що стали відомі як Цілі Розвитку Тисячоліття (далі – ЦРТ). Всього було сформульовано вісім цілей: 1) ліквідація крайньої злиденності та голоду; 2) забезпечення загальної початкової освіти; 3) заохочення рівності чоловіків і жінок та розширення прав і можливостей жінок; 4) скорочення дитячої смертності; 5) поліпшення охорони материнства; 6) боротьба з ВІЛ-інфекцією/СНІДом, малярією і іншими захворюваннями; 7) забезпечення сталого розвитку екологічного розвитку; 8) формування глобального партнерства з метою розвитку [6, с. 98-100]. Відтак були прийняті орієнтири розвитку країн на довгострокову перспективу, які країни адаптували з урахуванням особливостей національного розвитку. Всі ці цілі, без сумніву, можна віднести до гуманітарних цілей у широкому їх значенні.

Разом із тим, ще в 1990 році розуміння світовим суспільством проблем розвитку сучасної цивілізації було гальванізовано появою першої «Доповіді про розвиток людини», яка сьогодні є щорічним дослідженням, що показує, як розробники політики, офіційні особи, засоби масової інформації, а також економісти й представники інших суспільних наук оцінюють соціальний прогрес. Також ООН відстежує прогрес у сфері політичних зобов'язань, прийнятих країнами на шляху до реалізації ЦРТ, проводить моніторингове дослідження, складає рейтингові списки разом із світовими дослідними організаціями.

В контексті нашого дослідження доцільним виявляється проведення порівняння результатів деяких досліджень гуманітарного напрямку України із країнами перехідного періоду (29 європейських і азіатських країн, що входили у склад соціалістичного блоку), оскільки всі ці країни мали єдине ідеологічне підґрунтя у формуванні державної політики до трансформаційних процесів, що розпочалися в 90-ті роки ХХ століття, і сьогодні мають низку спільних рис у проведенні модернізації всіх сфер суспільного життя, в тому числі й гуманітарної.

**БУЛЬБА
Володимир
Григорович**

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної і гуманітарної політики Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків

Анотація: *Розглянуто результати моніторингових досліджень гуманітарного напрямку країн перехідного періоду, що представлені світовими дослідними організаціями, та висвітлено місце України в цих рейтингах. Визначено спільні та відмінні риси у функціонуванні гуманітарної сфери цих країн і виділено першочергові завдання для України щодо покращення показників цієї сфери у подальшому її розвитку.*

Ключові слова: *гуманітарна політика, гуманітарна сфера, індекс людського розвитку, рівень освіти, інноваційний потенціал, свобода преси, свобода засобів масової інформації, інформаційно-комунікативні технології, гендерна рівність.*

УДК 352.075:373

Степанко Олексій Вікторович
здобувач кафедри соціальної і гуманітарної політики Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків.

Анотація: Розглянуто результати моніторингових досліджень гуманітарного напрямку країн перехідного періоду, що представлені світовими дослідними організаціями, та висвітлено місце України в цих рейтингах. Визначено спільні та відмінні риси у функціонуванні гуманітарної сфери цих країн і виділено першочергові завдання для України щодо покращення показників цієї сфери у подальшому її розвитку.

Ключові слова: гуманітарна політика, гуманітарна сфера, індекс людського розвитку, рівень освіти, інноваційний потенціал, свобода преси, свобода засобів масової інформації, інформаційно-комунікативні технології, екологічна ефективність, гендерна рівність.

УДК 352.075:373

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади формування та здійснення гуманітарної політики в Україні, а також стан функціонування й розвитку гуманітарної сфери досліджують такі науковці, як В. Бех, С. Вдовенко, Б. Данилишин, В. Дзоз, С. Здіорук, С. Зубченко, В. Кізіма, С. Кіндзерський, С. Овчаренко, П. Петровський, Ю. Рубан, В. Скуратівський, В. Трощинський, І. Черничко, С. Чукут та ін. Однак поза увагою вчених залишаються питання вивчення досвіду зарубіжних країн у формуванні та здійсненні гуманітарної політики, особливо тих країн, які сьогодні теж проводять модернізацію гуманітарного напрямку та мають певні досягнення в цьому напрямку.

Метою даної статті є проведення порівняння результатів деяких досліджень гуманітарного напрямку України із країнами перехідного періоду та визначення спільних і відмінних рис у функціонуванні гуманітарної сфери, а також виділення першочергових завдань для української держави щодо покращення показників цієї сфери у подальшому її розвитку.

Вклад основного матеріалу. Концептуальні засади формування гуманітарної політики Української держави останнім часом викликають значний інтерес державних посадовців, політиків, науковців, представників різних сфер соціального і духовного життя та громадськості. Більшість з них вважають, що гуманітарна політика країни повинна сприяти формуванню нової сучасної системи суспільних цінностей, забезпечувати високоякісний розвиток національної освіти, культури, науки, людського потенціалу загалом, сприяти виходу України на рівень світових стандартів.

Зауважимо, що об'єктом гуманітарної політики держави є гуманітарна сфера, тобто «система, що включає в себе єдність об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного життя, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини і суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну реалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури» [1, с. 103]. Однак, саме за показниками та динамікою гуманітарного розвитку Україна відстає від більшості інших країн Центрально-Східної Європи, включаючи й ті, що також здобули суверенітет у 1991 році. Цей факт відмітив ще у травні 2010 року А. Кудряченко на засіданні круглого столу, який проходив у Національному інституті стратегічних досліджень за темою «Нова гуманітарна політика України» [3]. Саме цей факт привернув нашу увагу й спрямував наше дослідження на визначення місця стану розвитку гуманітарної сфери України серед країн перехідного періоду. При чому в дослідженні нами розглянуті лише деякі показники гуманітарного розвитку: індекс людського розвитку, рівень освіти, інноваційний потенціал, свобода преси, свобода засобів масової інформації, інформаційно-комунікативні технології, екологічна ефективність та гендерна рівність. Рейтингові показники представлені у табл. 1.

Варто відмітити, що найголовнішим індикатором вимірювання розвитку суспільства є індекс людського розвитку (далі – ІЛР), який щорічно розраховується експертами Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (далі – ПРООН) спільно з групою незалежних міжнародних експертів. ІЛР вимірює досягнення країни з точки зору стану здоров'я, отримання освіти і фактичного доходу її громадян за

трьома основними напрямками, для яких оцінюються свої індекси: індекс очікуваної тривалості життя, індекс освіти та індекс валового національного доходу. В 2010 році ІЛР було виправлено та доповнено ще трьома індикаторами: індекс людського розвитку, скорегований з урахуванням соціально-економічної нерівності, індекс гендерної нерівності та індекс багатовимірної бідності. У підсумковому рейтингу всі країни ранжируються на основі ІЛР і класифікуються за такими категоріями: 1) країни з дуже високим рівнем ІЛР; 2) країни з високим рівнем ІЛР; 3) країни із середнім рівнем ІЛР; 4) країни із низьким рівнем ІЛР.

Проведений порівняльний аналіз рейтингу ІЛР у країнах перехідного періоду за 2011 рік [9] показує, що 9 країн (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія) є країнами з дуже високим рівнем ІЛР, 14 країн (Азербайджан, Албанія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Грузія, Казахстан, Македонія, Росія, Румунія, Сербія, Україна, Чорногорія) – країни з високим рівнем ІЛР та 5 країн (Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан) – країни із середнім рівнем ІЛР. При цьому зміни в рейтингу в порівнянні з 2010 роком [8] відбулися у 9 країнах: піднялися на одну позицію вгору Албанія, Болгарія, Казахстан, Литва, Сербія і Чорногорія, на три позиції вгору піднялася Україна і лише дві країни втратили свої позиції Македонія (опустилася на 2 позиції вниз) та Хорватія (опустилася на 1 позицію вниз).

При визначенні місця у світовому рейтингу за рівнем освіти всі країни ранжируються на основі індексу рівня освіти, комбінований показником ПРООН, який вимірює досягнення країни з точки зору досягнутого рівня освіти її населенням за двома основними показниками: індекс грамотності дорослого населення (2/3 значення) та індекс сукупної частки тих осіб, що отримують початкову, середню і вищу освіту (1/3 значення). В цьому рейтингу Україна має високий індекс (0,960), який вважається високим, навіть, для розвинутих країн, і займає 85 місце та знаходиться між Вірменією (84 місце) і Азербайджаном (86 місце). При цьому значна кількість країн перехідного періоду займають вищі місця у рейтинговій таблиці, ніж Україна. Це такі країни, як: Словенія (29 місце), Чехія (36), Естонія (40), Польща (41), Словаччина (42), Угорщина (43), Хорватія (45), Литва (46), Латвія (48), Болгарія (61), Румунія (63), Чорногорія (65), Сербія (67), Білорусь (68), Албанія (70), Російська Федерація (71), Македонія (72), Боснія і Герцеговина (76), Казахстан (82) [5].

Слід зазначити, що індекс рівня освіти, хоч і є достатньо універсальним, має низьку обмежень. Так, він не відображає якість освіти, рівень доступності освіти у відмінності до вікових вимог і у тривалості навчання, а також не враховується показник кількості студентів, що навчаються за кордоном. Однак, навіть ці дані свідчать про те, що освітня система України має певні проблеми, що позначаються на її розвитку.

Показник очікуваної тривалості життя при народженні є одним із ключових показників соціально-демографічного розвитку, який розраховується ПРООН на основі статистичних даних, отриманих від національних інститутів і міжнародних організацій. Найбільший показник у 2011 році серед країн перехідного періоду 79,3 років має Словенія, найменший – 65,0 років – Туркменістан [9]. При чому цей показник у Словенії в порівнянні з 2010 роком збільшився на 0,5 років, а у Туркменістані зменшився на 0,3 років. Зауважимо, що у більшості країн (у 19) показник очікуваної тривалості життя при народженні збільшився та лише в 6 країнах цей показник зменшився, в тому числі й в Україні (на 0,1 років). Варто відмітити, що показник очікуваної тривалості життя при народженні відображає рівень економічного розвитку, наукового прогресу, перш за все, в сфері медицини, зростання гігієнічної культури населення й освітнього рівня взагалі, усунення станової й іншої апіорної, позаекономічної нерівності.

Основним показником інноваційного потенціалу та одним із ключових показників технологічного розвитку країн є патентна статистика, порівняльний аналіз якої випускається Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (спеціалізована

установа ООН). Найбільш патентно активною країною перехідного періоду в 2010 році була Російська Федерація (6 місце), а найменш активною – Таджикистан (90 місце). Щодо України, то вона займала 20 місце. Це непоганий рейтинг як серед країн перехідного періоду, так і серед 92 країн, що були представлені у світовому рейтингу [4].

Індекс свободи преси оцінює ступінь свободи, який журналісти й інформаційні організації, включаючи друкарські, мовні та он-лайнні засоби масової інформації (далі – ЗМІ), використовують в тій або іншій країні, а також зусилля влади поважати та забезпечувати повагу до цієї свободи. В 2011 році укладачі рейтингу відмітили, що в Європі преса, як і раніше, має найбільшу свободу, хоча останнім часом розрив між лідерами рейтингу і країнами з найгіршими показниками продовжує зростати. Правозахисники вказують, що Європа тривалий час була прикладом для багатьох країн в сфері використання свободи слова, але в останні роки низка європейських країн суттєво погіршили свої позиції. Так, Болгарія опустилася до 80 місця, Росія погіршила свій показник на дві позиції (з 140 місця на 142). Закритою країною від зовнішнього світу є Туркменістан (177 місце), в якому незалежної преси не існує взагалі. Щодо України, то вона теж має певні труднощі у сфері використання свободи преси і займає 116 місце із 179 імовірних у загальносвітовому рейтингу [11; 12].

За результатами дослідження стану свободи ЗМІ [7], яке проводила міжнародна неурядова організація Freedom House в 197 країнах, всі країни були поділені на три умовні групи: «вільні ЗМІ», «частково вільні ЗМІ» та «невільні ЗМІ». В аналітичному звіті за 2012 рік у країнах перехідного періоду «вільними» визнані ЗМІ лише у 7 країнах (Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія та Чехія), «частково вільними» ЗМІ – у 12 країнах (Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Грузія, Косово, Молдова, Румунія, Сербія, Угорщина, Україна, Хорватія, Чорногорія) та «невільними» ЗМІ – у 9 країнах (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан). Експерти вказують на те, що у більшості країн пострадянського табору продовжується наступ на свободу преси, а лідерами в сфері утискування прав журналістів є Білорусь, Узбекистан і Туркменістан. Особливе побоювання серед укладачів звіту викликає стан ЗМІ в Азербайджані, Казахстані, Росії та Україні. Слід зазначити, що Україна тривалий час була серед кращих із свободи ЗМІ (у в 2012 році порівняно з 2011 роком Україна опустилася на 9 позицій – з 121 на 130 місце). Єдиною країною серед країн пострадянського простору, яка показала деяке покращення у 2012 році у порівнянні з 2011 роком, стала Грузія.

Результати дослідження розвитку інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) [10], яке проводив Міжнародний союз електров'язку (спеціалізований підрозділ ООН), показують, що в період між 2008 і 2010 роками всі країни покращили свої показники. Але значних успіхів у сфері розвитку ІКТ домоглася Російська Федерація, яка серед 152 країн світу в 2010 році зайняла 47 місце в рейтингу. Також до динамічних країн експерти відносять Азербайджан, Вірменію, Білорусь, Грузію та Молдову. В цих країнах високі та вище середніх темпи росту спостерігалися як по субіндексу доступу до ІКТ, так і по субіндексу використання ІКТ, що вказує на розвиток у них інформаційного суспільства. Зазначимо, що Україна за 2 роки втратила 3 позиції: з 59 понизилася до 62 місця.

Індекс екологічної ефективності вимірює досягнення країни з точки зору стану екології та управління природними ресурсами на основі 22 показників у 10 категоріях, які відображають різні аспекти стану навколишнього природного середовища та життєздатності його екологічних систем, збереження біологічного різноманіття, протидію зміни клімату, стан здоров'я населення, практику економічної діяльності та ступінь її навантаження на навколишнє середовище, а також ефективність державної політики в сфері екології. В першу двадцятку країн, які мають найвищий індекс екологічної ефективності, потрапили Албанія (15 місце), Литва (2), Словаччина (12), Хорватія (20) і Чехія (18). Найнижчий показник мають Боснія і Герцеговина

(124 місце), Казахстан (129), Таджикистан (121), Туркменістан (131) та Узбекистан (130) [2]. Україна займає 102 місце у світовому рейтингу, що свідчить про проведення неефективної державної політики в сфері екології.

Щодо індексу гендерної рівності, яким вимірюють досягнення країни з точки зору рівноправності статей, то він включає такі показники: охорона репродуктивного здоров'я, громадянські права і можливості, можливості на ринку праці. В 2011 році в першу двадцятку країн світу в рейтинговій таблиці ввійшла лише Чехія (17 місце), інші країни перехідного періоду мають непогані результати. Найнижче місце зайняла Грузія (73 місце). Однак, у порівнянні з 2008 роком країни перехідного періоду розділилися у своїх досягненнях у сфері гендерної рівності, а саме 10 країн – покращили свої позиції й стільки ж країн втратили свої позиції, в тому числі й Україна (з 44 місця опустилася на 57 місце).

Висновки. З розглянутого можна зробити висновок, що країни перехідного періоду хоча і мають низку спільних рис у проведенні модернізації всіх сфер суспільного життя, проте розвиваються по-різному та мають різні досягнення у проведенні національної політики. Все ж таки більш схожі показники у гуманітарному розвитку мають країни Східної Європи, країни СНД та країни Середньої Азії. Найкращі показники мають країни Східної Європи, особливо ті, що стали новими членами Європейського Союзу, а найгірші показники – країни Середньої Азії, які в багатьох рейтингах займають найнижчі позиції. Це свідчить про те, що процес формування державної політики щодо гуманітарного розвитку в країнах є неефективним, що спонукає до пошуку нових підходів до вироблення політики, особливо це стосується сфери екології та управління природними ресурсами, що безпосередньо впливає на життя людини. Також слід відмітити, що поза увагою експертів, які проводять дослідження розвитку людини й суспільства, залишається духовне життя людини. Саме ця проблема сьогодні є предметом дискусій світового рівня.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що для України першочерговим завданням має бути визнання гуманітарної сфери пріоритетною в державі та вироблення нових, адекватних вимогам часу, засад державної гуманітарної політики.

Література:

1. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 4 : Галузеве управління / наук.-ред. колегія : М. М. Їжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. – 2011. – 648 с.
2. Индекс экологической эффективности – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. Гуманитарные технологии и развитие человека : экспертно-аналитический портал. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/environmental-performance-index/info>.
3. Круглий стіл «Нова гуманітарна політика України» : 28.05.2010 [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України : конференції, семінари, круглі столи. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/220>.
4. Рейтинг стран мира по количеству патентов – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. Гуманитарные технологии и развитие человека : экспертно-аналитический портал. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-patents/info>.
5. Рейтинг стран мира по уровню образования – информация об исследовании [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. Гуманитарные технологии и развитие человека : экспертно-аналитический портал. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>.
6. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010 : Національна доповідь ; Міністерство економіки України. – К., 2010. – 108 с.
7. Global Press Freedom Rankings [Electronic resource] / Freedom of the Press 2012 :

Release Materials // Freedom House. – Regime of accession : <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2012>.

8. Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. – Published for the United Nations Development Programme (UNDP), 2010. – 238 p.

9. Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All. – Published for the United Nations Development Programme (UNDP), 2011. – 185 p.

10. Measuring the Information Society. Executive / International Telecommunication Union. – Place des Nations CH-1211 Geneva Switzerland, 2011. – C. 7.

11. Press Freedom Index 2010 [Electronic resource] / Reportes without borders for Freedom of Information. – Regime of accession : <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2010,1034.html>.

12. Press Freedom Index 2011-12 [Electronic resource] / Reportes without borders for Freedom of Information. – Regime of accession : http://en.rsf.org/spip.php?page=classement&id_rubrique=1043.